

(64/683) Emevîler'e sadık kaldı. Ravh b. Zinbâ'î Filistin'e vali tayin edip Ürdün'e gitti ve halkın Abdullah'a biat etmesini önledi. Yaptığı konuşmalarla bölge halkını Yezîd'in oğlu Hâlid'e biat etmeye razı etti. Ürdün'de bulunduğu sırada Abdullah b. Zübeyr taraftarlarından Nâtil b. Kays el-Cüzâmî ayaklanarak Ravh'î Filistin'den uzaklaştırdı. Filistin'in de Emevîler'in elinden çıktığını öğrenen Hassân, Yezîd'in iki oğlu Abdullah ve Hâlid'i yanına alarak Dimaşk yakınlarındaki Câbiye'ye hareket etti. Câbiye'de bulunduğu sırada II. Muâviye'nin Dimaşk ordusu kumandanı Dahhâk b. Kays el-Fihri'nin halkı gizlice Abdullah b. Zübeyr'e biata davet ettiği haberini aldı. Hemen Dahhâk'e bir mektup yazarak hilâfetin Emevîler'in hakkı olduğunu bildirdi. Mektup Dahhâk'in karşı çıkmasına rağmen elçi tarafından cuma namazında halka okununca Dimaşk halkı ikiye ayrıldı; Yemenîler Emevîler'in, Benî Kays Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer aldı. Bu olaydan sonra Emevîler Câbiye'de toplanmaya başladı.

II. Muâviye'nin veliaht bırakmadan genç yaşta ölmesi üzerine Dimaşk'ta bulunan Emevî kumandanlarından Ubeydullah b. Ziyâd ile Eşdak halife olması için Mervân b. Hakem'e teklifte bulundular ve Câbiye'de bulunan Hassân b. Mâlik'i ikna edebilirse Benî Ümeyye'nin de kendisinin halifeliğine itiraz etmeyeceğini söylediler. Mervân Câbiye'ye giderek durumu Emevî ailesine açıkladı. Hilâfeti kırk gündür uhdesinde tutan Hassân b. Mâlik uzun müzakereler sonunda Yezîd'in oğlu Hâlid'in veliaht olması şartıyla Mervân'a biat etmeyi kabul etti. Böylece Emevî saltanatı ailenin Mervânî koluna geçmiş oldu (64/684).

Hassân b. Mâlik, daha sonra Mervân'la birlikte Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Dahhâk b. Kays'ın üzerine yürüdü. Mercirâhit'te yapılan savaşta Dahhâk ortadan kaldırıldı (15 Zilhicce 64/3 Ağustos 684). Hassân, hilâfet merkezi Dimaşk'ın tekrar Emevîler'in eline geçmesinde ve Mervân'ın halifeliğinin sağlanmasında önemli rol oynadı.

Mervân b. Hakem bir süre sonra Hâlid b. Yezîd ile Eşdak'ı veliahtlıktan azledip kendi oğulları Abdülmelik ile Abdülazîz'i veliaht tayin etti. Hassân'dan da Abdülmelik'e biat etmesini istedi. Hassân, muhtemelen hiç hoşlanmadığı Eşdak'ın da bertaraf edilmesi sebebiyle buna ses çıkarmayıp Abdülmelik'in veliahtlığını kabul etti. Daha sonraki yıllarda Eşdak'ın

isyanının bastırılmasında Halife Abdülmelik b. Mervân'a yardımcı oldu. İsyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra 70 (690) yılında öldüğü tahmin edilmektedir. İbn Asâkir onun aynı zamanda şair olduğunu söyler (*Târîhu Dimaşk*, XII, 449).

BİBLİYOGRAFYA :

Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Şifftin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981, s. 207; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 35-43; Dineveri, *el-Ah-bârü't-tvâl*, s. 172; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 257; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), V, 530-542; VI, 140-144; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, V, 135; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrevî), XII, 448-450; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfelt), Tahran 1965, I, 203; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 145-148, 297-303; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 537; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 359; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 13; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 80-86, 95, 100; Abdüşşâfi' M. Abdüllatif, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Âşri'l-Ümevî* [baskı yeri yok], 1404/1984, s. 142-145; H. Lammens, "Hassân", *IA*, V/1, s. 342; a.mlf. - L. Leccia Vaglieri, "Hassân b. Mâlik", *EP* (İng.), III, 270-271.

 NADİR ÖZKUYUMCU

HASSÂN b. NU'MÂN

(حسان بن النعمان)

eş-Şeyhu'l-emîn Hassân
b. en-Nu'mân b. Adî b. Bekr
el-Ezdi el-Gassânî
(ö. 85/704 [?])

Emevîler'in İfrîkiye valisi.

Aslen Gassânî emîrlerinden olup İfrîkiye valiliğine getirilmeden önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Züheyr b. Kays el-Belevî'nin Bizans kuvvetleri tarafından Berka'da şehid edilmesinden sonra İfrîkiye valiliği bir süre boş kaldı. Çünkü Halife Abdülmelik b. Mervân, hilâfet iddiasında bulunan Abdullah b. Zübeyr ile meşgul olduğundan bu gibi işlerle ilgilenemedi; ancak isyanın bastırılmasından sonra halkın ısrarlı istekleri karşısında 73 (692) yılında İfrîkiye valiliğine Hassân b. Nu'mân'ı tayin etti. Hassân'ın tayin tarihiyle ilgili başka rivayetler de vardır (Mahmûd Şit Hattâb, I, 173-174).

Hassân b. Nu'mân Mısır'da donattığı 40.000 kişilik bir ordu ile İfrîkiye seferine çıktı (74/693) ve ilk olarak Bizanslılar'ın denizden saldırılarına açık olan sahil şehirleri Berka ile Trablus'u tahkim etti; aynı yıl Kayrevan'ı yeniden ele geçirdi. Ancak İfrîkiye'de onu iki büyük tehlike bekliyordu; bunlar, sahil şehri olan Kartaca'daki (Kartacene) Bizanslılar ile Berberîler'i etrafına toplayan Kâhine idi. Önce Kartaca üzerine yürüyen Hassân fazla

zorlanmadan şehre girdi (75-76/694-695) ve birçok esirle ganimet aldı. Şehirde bulunan Berberîler ve Bizanslılar'ın bir kısmı gemilerle Endülü's'e ve Sicilya'ya kaçtılar. Bundan sonra Satfüre ve Benzer't'e (Bizerte) yürüyerek her iki şehri de fethetti. Buralardan kaçan Bizanslılar Bâce, Berberîler ise Büne şehrine sığındılar. Kayrevan'a geri dönen Hassân, İfrîkiye'de istikrarı tam olarak sağlamak amacıyla yerine Ebû Sâlih'i bırakarak Avrâs dağlık bölgesinde hüküm sürmekte olan Berberî Kâhine'ye karşı harekete geçti. Kâhine, Hassân'ın geldiğini haber alınca Avrâs eteklerindeki Bâgâye şehrinde karargâhı kurdu. İki ordu Nîni vadisinde karşılaştı. Yapılan savaşta Bizans'ın da desteğini sağlayan Kâhine galip geldi (77/696). Müslümanlar yenildikleri bu vadiye daha sonra Vâdilazârâ, bu savaşa da Yevmü'l-belâ ismini vermişlerdir. Kâhine'nin önünden kaçan Hassân Berka'ya çekildi ve durumu Halife Abdülmelik b. Mervân'a bildirerek yardım istedi. Abdülmelik ona iç karışıklıklarla meşgul olduğunu, bu sebeple Berka'da bir süre beklemesini emretti. Hassân burada beş yıl kaldı ve tarihte "kusûru Hassân" diye şöhret bulan köşkleri yaptırdı. Kâhine ise galip gelmesine rağmen Kayrevan'a saldırmayıp yine Avrâs bölgesine çekildi ve burada Hassân'ın yakın arkadaşı Hâlid b. Yezîd el-Absî dışında aldığı bütün esirleri serbest bıraktı. Hassân Berka'da iken müslümanların zor durumda olduğunu öğrenen Bizans İmparatoru Leon-tios, Kartaca üzerine bir donanma gönderdi ve kendini savunacak gücü bulunmayan şehir halkı Bizans kuvvetleri tarafından esir alınıp malları yağma edildi (78/697).

Abdülmelik b. Mervân iç karışıklıkları hallettikten sonra Hassân'a yardımcı birlikler gönderdi ve yeniden İfrîkiye seferlerine çıkmasını istedi. Hassân bu defa ilk olarak Kâhine'nin üzerine yürüdü; bu arada güzergâhındaki Kâbis (Gabes), Kafsa, Kastilya ve Nefzâve'yi itaat altına aldı. Kâhine, Hassân'ın geldiğini öğrenince şehir ve kalelerin birçoğunu yıktırdı. İki ordu arasındaki savaşı Hassân kazandı. Kâhine sonradan Birîkâhine denilen bir kuyunun başında 79 (698) yılı civarında yakalanıp öldürüldü; bu olayın 82 (701) veya 84 (703) yıllarında cereyan ettiğine dair rivayetler de vardır. Yenilen Berberîler eman verilmesi üzerine İslâmiyet'i kabul ettiler; Hassân b. Nu'mân da Kâhine'nin iki oğlunu onlara kumanan bir yaptı (82/701). Yeni birliklerle güçle-

nen Hassân önce Zağvân'ı, ardından Kartaca'yı teslim aldı. Böylece İfrîkiye kesin biçimde İslâm hâkimiyetine girmiş oldu. Bu fetihlerin arkasından Hassân, topraklarını denizden gelecek saldırılara karşı korumak için bir donanma oluşturmak amacıyla Tunus şehrini kurdu ve bir tersane inşa ettirdi. Kısa bir süre sonra burada yapılan gemilerden meydana gelen donanma ile Bizanslılar'ın üs olarak kullandıkları Sicilya'ya ve diğer adalara akınlar başlatıldı. Böylece Bizans'ın Batı Akdeniz'deki deniz gücü kırıldı ve İfrîkiye sahilleri emniyete alındı.

Hassân b. Nu'mân'ın azil şekli ve vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn İzârî onu Mısır Valisi Abdülazîz b. Mervân'ın, Zehebî ise Abdülmelik'in azlettiğini söyler. Daha sonra Dimaşk'a dönen Hassân, yeni halife Velîd b. Abdülmelik ile görüşerek hiçbir zaman servet ve ikbal peşinde koşmadığını, i'lâ-yi kelimetullah için cihad ettiğini söylemiş, hakkında müsbet kanaat sahibi olan ve kendisine eski görevini tekrar vermek isteyen halifenin teklifini de Emevîler'e bir daha hizmette bulunmayacağını söyleyerek geri çevirmiştir. İbn Tağrıberdî, Hassân'ın 80 (699) yılında vefat ettiğini yazıyorsa da Hüseyin Münis, Mûsâ b. Nusayr'ın İfrîkiye'ye vali tayin edilmesini de dikkate alarak 85'te (704), Mahmûd Şit Hattâb ise 87'de (706), Mesleme b. Abdülmelik ile birlikte çıktığı Anadolu gazâsında öldüğünü söylemektedir.

Emevîler ve halk nazarında büyük itibarı olan ve bundan dolayı Şeyhülemîn diye anılan Hassân b. Nu'mân akıllı, vakur, samimi ve müttaki bir insan, iyi bir kumandandı. Devlet dairelerinde ve orduda bazı düzenlemeler yaptı ve çeşitli imar faaliyetlerinde bulundu. Önemli devlet hizmetleri için birer divan tesis edip zekât, haraç ve cizye işleriyle ilgilenmek üzere âmiller görevlendirdi. Orduyu yeniden düzenleyerek uçlara yerleştirdi ve askerlere hazineден maaş bağlattı. Kayrevan Ulucamii'ni sağlam bir şekilde yeniden yaptırdı. Kanallar açtırdı; başta kendi kurduğu Tunus olmak üzere şehirlere mescid ve medreseler inşa ettirdi. Berberîler arasında İslâmiyet'in yayılmasını sağladı. Halka Müslümanlığı öğretmek ve onların dinî meseleleriyle ilgilenmek üzere fakihler tayin etti. Araziyi Berberîler arasında dağıtarak tarımın gelişmesi için çalıştı. O güne kadar Bizans ve Gotlar'a ait paraları kullanan halk onun bastıracağı dinar, dirhem

ve felsleri kullanmaya başladı. Bizans'ın İfrîkiye'deki hâkimiyetine ve buraya tekrar dönme ümitlerine son veren Hassân tâbiünden olup Hz. Ömer'den hadis rivayet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), I, 336, 340, 345, 356-357; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (Torrey), s. 200-202; Belâzürî, *Fütûh* (Ridvân), s. 231; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 277; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzû'n-nüfus* (nşr. Beşîr el-Bekûs - M. el-Arûsî el-Matvî), Kahire 1401-1403/1981-83, I, 48-57; İbn Asâkir, *Tehzîbü Târîhi Dimaşki'l-kebir* (nşr. Abdülkâdir Bedrân), Beyrut 1979, IV, 149-150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 349-373; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib*, I, 34-39; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 140; İbn Kesîr, *el-Bidâye* (nşr. Ahmed Ebû Mulhim v.dğr.), Beyrut 1409/1989, VIII, 321; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 200-201; *el-Hulelü's-sündüsiyye*, I, 512-517; Ziyâeddin er-Reyyis, *'Abdülmelik b. Mervân: Muvaḥḥidü'd-devleti'l-'Arabiyye*, Kahire 1962, s. 257-259; Hüseyin Münis, *Fethu'l-'Arab li'l-Magrib*, Kahire, ts., s. 231-266; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Târîhu'l-fethi'l-'Arabî fi Libyâ*, Beyrut 1972, s. 131-142; Abdullah Laroui, *The History of Maghrib* (trc. R. Manheim), Princeton 1977, s. 82; Sa'd Zağlûl Abdülhamîd, *Târîhu'l-Magribi'l-'Arabî*, İskenderiye 1979, I, 217-226, 228-235; Mûsâ Lakkâb, *el-Magribü'l-İslâmî*, Cezayir 1981, s. 55-57; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *el-Magribü'l-kebir*, Beyrut 1981, II, 240-251; Osman Sa'dî, *'Urûbetü'l-Cezâir*, Cezayir 1982, s. 29-31; Mahmûd Şit Hattâb, *Kâdetü fethi'l-'Magribi'l-'Arabî*, Beyrut 1404/1984, I, 172-220; Abdülazîz es-Seâlibî, *Târîhu Şimâli İfrîkiyyâ* (nşr. Ahmed b. Mîlâd - Muhammed İdrîs), Beyrut 1407/1987, s. 73-78, 83; Abdülazîz Muhammed el-Lümeylim, *Hassân b. Nu'mân el-Gassânî ve devruhü fi fethi bilâdi'l-Magrib*, Beyrut 1414/1993; René Basset, "Hassân", *IA*, V/1, s. 342-343; M. Talbi, "Hassân b. al-Nu'mân", *EP* (Ing.), III, 271; a.mlf., "al-Kâhina", a.e., IV, 422-423.

NADİR ÖZKUYUMCU

HASSÂN b. SÂBİT

(حسان بن ثابت)

Ebû'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân)
Hassân b. Sâbit b. el-Münzir
el-Hazrecî el-Ensârî
(ö. 60/680?)

Hız. Peygamber'in şairi olarak
tanınan sahâbî.

Yesrib'de (Medine) dünyaya geldi. Kendisine atfedilen bir rivayette Resûl-i Ekrem'den yedi sekiz yıl önce (562-563) doğduğu kaydedilmekle birlikte 570 veya 590 yıllarında dünyaya geldiğine dair rivayetler de vardır. Hız. Peygamber'i, ashabını ve İslâm dinini müşriklerin hicivlerine karşı şiirleriyle savunduğu için "şâirü'n-nebi", Ebû'l-Hüsâm (keskin kılıç sahi-

bi) ve Ebû'l-Mudarrîb (iyi savaşçı) unvanlarıyla tanınmıştır; ayrıca annesine nisbetle İbnü'l-Fürey'a künyesiyle de bilinir. Hassân, Medine'nin yerleşik iki önemli Arap kabilesinden biri olan Hazrec'in Neccâroğulları kolundandır. Abdülmüttalib'in annesinin Neccâroğulları'ndan olması sebebiyle Hassân'ın Resûl-i Ekrem'le soy yakınlığı vardır. Kendisi gibi şair olan babası kabilesinin ileri gelenlerindendi. Annesi Fürey'a da aynı kabilenin diğer bir önemli şahsiyeti olan Hâlid b. Kays'ın (veya Hubeyş yahut Huneys) kızı olup İslâmiyet'i kabul etmiştir.

Hassân'ın Câhiliye devrindeki hayatına dair şiirlerinde bazı ipuçları bulunmaktadır. Mensup olduğu Hazrec ile Evs arasında ki kabile savaşlarında hasım Evs kabilesinin şairi Kays b. Hatîm'in hicivlerine cevap vermiştir. Bu iki kabile arasındaki çatışmalar Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretine kadar devam etmiş olup bunların en önemlilerinden Yevmü'r-rebî', Yevmü Sümeyha, Yevmü'd-Derek ve muhtemelen en sonuncusu olan Yevmü Buâs Hassân'ın şiirlerinde geçmektedir (*Divân* [nşr. Velîd Arafât], I, 35, 40, 49, 239, 241, 244, 245, 309, 424).

Devrinin diğer önemli şairleri olan A'sâ, Nâbîga ve Hutay'e gibi Hassân b. Sâbit de şiirleriyle para kazanmaktaydı. Nitelik kaynaklar onun bir yıl Yesrib'de, ertesi yıl Gassânî saraylarında kaldığını ve melikler için söylediği kasideler karşılığında bol bahşış aldığını zikretmektedir. Bu ziyaretlerinin birinde Gassânî Hükümdarı Amr b. Hâris'in huzurunda söylediği "Lâmiyye Kasidesi" bu türün en güzel örneklerinden biridir. Rivayete göre Hassân kasidesini okuduğu zaman hükümdarın yanında şiirini takdim etmek üzere gelen Nâbîga da vardı; ancak hükümdar Hassân'ın şiirini Nâbîga'ninkinden daha çok beğenmişti. Böylece Gassânî saraylarında büyük itibar kazanan şaire Gassânîler'in önemli yardımları olmuş, hatta Müslümanlığı kabulünden sonra da bu yardımlar devam etmiştir (İbn Kuteybe, s. 139). Ayrıca Hassân'ın Hîre'deki Lahmî hükümdarlarından Nu'mân b. Münzir'in (580-602) sarayında da bir müddet kaldığı rivayet edilir (*Divân* [nşr. Velîd Arafât], I, 40, 49).

Hassân b. Sâbit, İslâm'dan önceki dönemde Ukâz panayırında düzenlenen şiir müsabakalarına da katılırdı. Nâbîga'nın hakemliğinde yapılan bir yarışmada A'sâ ve kadın şair Hansâ'dan sonra üçüncü olduğunun ilân edilmesi üzerine Nâbîga'ya itiraz ederek, "Senden de babandan ve